

**1980-ԱԿԱՆ ԹԹ. ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ «ԲԱՆՏԱՅԻՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ» ԿԱՄ
«ՆՈՐ ՁԱՅՆԵՐ»**

***Բանալի բառեր (Keywords). քաղաքական վեպ, ռազմական
հեղաշրջում, «բանտային գրականություն», հեղափոխական,
ձախակողմյա***

1980 թ. սեպտեմբերի 12-ին Թուրքիայում տեղի ունեցավ զինվորական հեղաշրջում, որին հաջորդեց «Հանրապետության պատմության ամենաարյունոտ ժամանակաշրջանը»¹: Զինվորական վարչակարգը ձախակողմյա մտավորականությանը համարեց ազգային անվտանգության համար սպառնալիք և բռնաճնշումների մի ամբողջ համակարգ գործադրեց շարժումը վերացնելու համար: Ըստ թուրքաբնակ ամերիկացի գրող, թարգմանիչ Մուրին Ֆրիլիի՝ սա Թուրքիայում ընդունված փորձ էր, քանի որ «վաղ անցյալից մինչև հանրապետական շրջանը գրողները, ովքեր մարտահրավեր կնետեին Թուրքիայի պաշտոնական գաղափարախոսության-

---

¹ Մինչև 1983 թ. տևած ռազմական դրության արդյունքում քրեական գործ հարուցվեց 1 680 000 մարդու նկատմամբ: 650 000 մարդ ձերբակալվեց ու խոշտանգումների ենթարկվեց, դատապարտվեց 210 000 մարդ, սպանվեց 7000 քաղաքացի, ընդ որում՝ 517-ը մահվան դատապարտվեցին, կախաղան բարձրացվեցին 50-ը: 171 մահ արձանագրվեց որպես խոշտանգումների արդյունք: 299 մարդ մահացավ բանտում, 17-ը սովամահ եղավ, 16-ը սպանվեցին «փախուստի» փորձի ժամանակ, 95-ը՝ «ոստիկանության հետ զինված ընդհարման արդյունքում», իսկ 43-ը «ինքնասպան եղան»: 388 000 մարդ զրկվեց անձնագրից, իսկ 14 000-ը վտարվեց երկրից: Փակվեց 23 677 կազմակերպություն, դատական կարգով հետապնդում հայտարարվեց 400 լրագրողի նկատմամբ, արգելվեց մոտ հազար ֆիլմ, ոչնչացվեցին տոնաններով թերթեր, ամսագրեր ու գրքեր: Մանրամասն տե՛ս Öngider S., Son Klasik Darbe: 12 Eylül Söyleşileri, İstanbul, 2005.

նը, կարող էին վստահաբար սպասել իրենց բանտարկությանը»²: Մեպտեմբերի 12-ի ռազմական հեղաշրջումն անխուսափելիորեն իր ազդեցությունն ունեցավ նաև գրական զարգացումների և առավելապես քաղաքական վեպի թեմատիկ ուղղվածության վրա³: Խոսելով այս ազդեցության մասին՝ թուրք հայտի գրող Քասան Արսլանօղլուն մասնավորապես նշել է. «Մեպտեմբերի 12-ի հեղաշրջումը հեղեղի նման անցավ մեր երկրի վրայով՝ ամբողջ նստվածքը, տիղմը թողնելով հասարակության վրա: Դեռ այդ թունավոր տիղմի մեջ ենք: Մեպտեմբերի 12-ից առաջ գրողների մեծ մասը ձախակողմյա էին: Թեև քաղաքական ձախակողմյա շարժման անդամները գրականությունն այնքան էլ չկարևորեցին, սակայն հասարակության վրա այն ծանր ազդեցություն ունեցավ: Մեպտեմբերից հետո, երբ ձախակողմյա քաղաքականությունն ամբողջությամբ արգելվեց, ընդդիմությունը մեծամասամբ բաժին ընկավ արվեստին և հատկապես գրականութ-

---

² Freely M., *The Prison Imaginary in Turkish Literature*, *World Literature Today*, Vol. 83, No. 6, Nov.-Dec., 2009, p. 46.

³ Հեղաշրջումից հետո թուրք գրողները առանձին խումբ ձևավորեցին, որի անդամները նույն տեսակետն էին կիսում սեպտեմբերի 12-ի վերաբերյալ: 1984 թ. մոտ 1300 գրող, լրագրողներ, դերասաններ, գիտնականներ խնդրագիր ստորագրեցին, որը կոչվում էր «Մտավորականության խնդրագիր» (*Aydınlar Dilekçesi*), իրենց բողոքն արտահայտելով հեղաշրջման, ինչպես նաև նոր կառավարության բռնատիրական, հետադիմական, սահմանափակող քաղաքականության դեմ: Այս խմբի գլխավոր անդամը Ադալեթ Աղաօղլուն էր, ում «Ոչ» («*Hayır*») վեպը համարվում է այդ քննադատության գրական արտացոլանքը: Այն ներկայացնում է սեպտեմբերի 12-ի հեղաշրջման ազդեցությունը հասարակության, նրա առօրեայի, կենսակերպի ու քաղաքականության վրա, սակայն առավելապես ներկայացնում է այն ազդեցությունը, որը հեղաշրջումն ունեցավ գիտնականների ու համալսարանականների վրա: *See* u Alver A., *Postmodern Responses to the September 12th 1980 Military Coup D'état in Turkish Literature*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, *Cilt/Sayı*: XLVIII, 2013, s. 8.

յանը»⁴: Հետևաբար սեպտեմբերի 12-ի գրականությունը մեծապես ճախակողմյա էր⁵, հերոսները հիմնականում հեղափոխականներն էին, որոնք ներկայացված էին իրենց քաղաքական գործունեությամբ, գործած սխալների հանդեպ ինքնաքննադատական մոտեցմամբ, հեղաշրջումից հետո իրենց ընկերների հետ ունեցած հարաբերություններով, հոգեբանական ծանր ապրումներով: Բացի այդ՝ 1980-ական թթ. գրականության հիմնական թեմատիկան էր բռնակալությունը, համալսարանների և ակադեմիական այլ կառույցների վրա գործադրվող ճնշումը, ճախակողմյա կառույցների պայքարը, սեփական եսի հետ առերեսվելու հոգեբանական ճգնաժամը, քաղաքական գաղափարախոսությունների նկատմամբ հավատի կորուստը, ինչպես նաև խոշտանգումներն ու բանտերը: Քաղաքականացված այս վեպերի մեծ մասը վեպ-հուշագրություններ են, և չափից շատ խոշտանգումների նկարագրությունների պատճառով դրանց ընդունված է անվանել «Բռնությունների գրականություն» կամ «Բանտային գրականություն»⁶: Պետք է նշել նաև, որ բացի գեղարվեստական

---

⁴ Yaşar H., 12 Eylül ve Edebiyat, <http://www.sabitfikir.com/dosyalar/12-eylul-ve-edebiyat>

⁵Զինվորական հեղաշրջումներն ու միջամտությունները հանգեցնում էին հատկապես ճախակողմյա գաղափարախոսության կրող մտավորականության նկատմամբ ճնշումների և սահմանափակումների: Թուրք գրականագետ Բերնա Սորանը, խոսելով այս մասին, նշում է. «Մարտի 12-ի ռազմական միջամտությունից հետո էլ երկրում ճախակողմյա տրամադրությունները վերացնելու համար դաժան բռնաճնշումներ սկսվեցին, որոնք հասարակությանը «վերամշակելուց» բացի այլ ազդեցություն չթողեցին: Սակայն 1980 թ. ռազմական հեղաշրջման նպատակը միայն ճախակողմյա ուժերի ձեռքերն ու ոտքերը կապելը կամ հասարակությանը սարսափի մեջ պահելը չէր, այլև նոր արժեքներ, նոր աշխարհայացք ներարկելու միջոցով այդ գաղափարախոսությունն արմատախիլ անելը»: St u Moran B., Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III, İstanbul, 2005, s. 49.

⁶Öztürk Y., Türk Edebiyatında 12 Eylül, Mostar Aylık Kültür ve Aktüalite Dergisi, 91. Sayı, <http://www.mostar.com.tr/Detay.aspx?Sayi=58&YaziID=1184>

ստեղծագործություններից 1980-ական թթ. հրատարակվում էին նաև ամսագրեր՝ մասնավորապես «Յենի Գյունդեմ» (Yeni Gündem) «Նոքթա» (Nokta) և «Միլլիեթ սանաթ» (Milliyet Sanat) պարբերականները, որոնց էջերում մանրամասնում էին հատկապես Մետրիսի, Մամաքի և Դիարբեքիի բանտային կյանքը, հրատարակվում էին հացադուլների, խոշտանգումների և բանտարկյալների իրավունքների մասին պատմող հոդվածներ: Սակայն այս հրատարակությունները մարզինալացված էին և ընթերցողների քանակն էլ փոքր էր⁷: Ուստի՝ սեպտեմբերի 12-ի քաղբանտարկյալները փակված էին ոչ միայն ֆիզիկական պատերի ներսում, այլ պատնեշ էր ստեղծվել իրենց ձայների և հասարակության միջև: Ինչպես քաղբանտարկյալ Շյուքրու Արզընն է նշում. «Կարծես մենք միևնույն վայրում չէինք ապրում կամ նույն երկրի քաղաքացիներ չէինք: Ես նկատի չունեմ այն «սահմանագատումը», որ հնարավոր էր դարձրել սեպտեմբերի 12-ի հեղաշրջումը, այլ հակառակը: Ես նկատի ունեմ քաղաքացիական հասարակության սահմանագատումը: Անհետացել էր եղբայրության զգացումը, ավելին՝ այն փոխարինվել էր տարօրինակ օտարմամբ կամ ճիշտ լինելու վախով... Այս պատճառով մենք պետք է վերացնենք այս զգացողությունը, այս վախը, այս փոխադարձ «հակակրանքը», թույլ տվեք քաղաքականապես ավելի ստույգ բառ ընտրել, այս «խուսափումը»: Մտածեք այն մասին, թե հատկապես այս օրերին ինչպես կիսենք ուրիշի ցավը՝ առանց հակակրանքի կամ խուսափումի... և՛ մեր գրականության, և՛ քաղաքականության «ապաքինումը» կախված է սրանից»⁸: Արձագանքելով այս կոչին՝ 1985 թ.

---

⁷ Alver A., Türk Edebiyatında Unutulan Sesler, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/9, Ankara , 2013, p. 608.

⁸ Arın Ş., Edebiyat 12 Eylül'ü Kalben Destekledi (Söyleşi Osman Akınhay), Mesele, Sayı 9, 2007, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=449>

«Բելլգե» հրատարակչությունը սկսեց հրատարակել «Նոր ձայներ» («Yeni Sesler») շարքը: Մա եզակի երևույթ էր թուրք գրականության մեջ, քանի որ շարքն ընդգրկում էր միմիայն քաղաքատարկյալների ստեղծագործություններ: Հրատարակչության հիմնադիր Ռազրվի Չարաքուն, պարգաբանելով այս որոշման պատճառները, իր «Խոհեր «Նոր ձայներ» շարքի մասին» ակնարկում գրել է. «Երբ նախաձեռնեցինք «Նոր ձայներ» շարքը, կարծում էինք, որ 1970-1980-ական թթ. Թուրքիայում սոցիալական դժգոհության, արտակարգ դրության, ողբերգությունների մասին գրելու կարիք կար⁹: Սակայն մեր գրականությունը սխալ հունով էր ընթանում... Որոշ գրողներ, ովքեր անձամբ չէին ապրել կամ մտովի անգամ չէին կարողացել զգալ այդ ժամանակաշրջանը փորձեցին չարաշահել այդ օրերի ողբերգությունը: Այս մակերեսային աշխատանքները, որոնք համակարգի տեսանկյունից քննադատում էին տեղի ունեցածը, օգտագործելով ժամանակաշրջանի հիմնական կերպարները՝ բարձր գնահատականների արժանացան: Այսինքն՝ սա ծածուկ կերպով անարդարության դրսևորում էր այն մարդկանց հանդեպ, ովքեր այդ ստեղծագործություններում գրկված էին իրենց պաշտպանելու հնարավորությունից: Մենք ցանկացանք մեր համեստ ներդրումն ունենալ այս տեսակ գրականության դեմ պայքարելու և «վավերագրական գրականություն» ստեղծելու գործում: Այս պատճառով տեղ սովեցինք այնպիսի ստեղծագործություններին, որոնք գրվել

---

⁹ Ռ. Չարաքուն նշում է, որ այս շարքը նախաձեռնելու համար իրենց «քաջություն ներշնչեց» նաև համաշխարհային փորձը՝ մասնավորապես հարյուրամյակի առաջին կեսին «բանվորական գրականության» ավանդույթի հիման վրա Ֆրանսիայում «Մասփերո» հրատարակչության նախաձեռնած «Ժողովրդի հիշողություններ» շարքը, Բուպանիայի քաղաքացիական պատերազմի վերաբերյալ «Հակազդեցության գրականությունը», Գերմանիայում ֆաշիզմի ժամանակաշրջանի «Աքսորի գրականությունը»: St u Zarakolu R., Yeni Sesler Üstüne Düşünceler, Mahsus Mahal, Vol. 1, No. 1, 2007, s. 52-54 http://www.mahsusmahal.com/icerikler/ragip_zarakolu.htm

էին իրադարձությունների միջով անցած անհատի կողմից»¹⁰: Այս շարքը մեծ արձագանք գտավ ինչպես Թուրքիայում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս: Ավելին՝ գրողների միջազգային «ՓԵՆ» կազմակերպության կողմից որոշ ստեղծագործություններ թարգմանվեցին օտար լեզուներով:

«Նոր ձայներ» շարքը շարունակվեց մինչև 1991 թ., սակայն այս ժամանակահատվածում տպագրված ստեղծագործությունների քանակը հնարավոր չէ ստույգ նշել: Ըստ Ռազրփ Ջարաքուլուի՝ հստակ է միայն, որ տպագրվել է 36 գիրքը, որոնցից 7-ը վեպեր են: Դրանք են Քադիր Քոնուփի «Օրը վերսկսվեց» («Gün Dirildi»), «Հանգուցալուծում» («Çözümle») և «Տաք մի օրվա արշալույսը» («Sıcak Bir Günün Şafağında»), Հյուսեին Շիմշեքի «Բաժանումով լի ճանապարհ» («Ayrımı Bol Bir Yol») և «Մեկտեմբերյան ծածկագիր» («Eylül Şifresi»), ինչպես նաև Հայդար Ըշքի «Դերսիմցի Մեմիք Ադան» («Dersimli Memik Ağa») ստեղծագործությունները¹¹:

Օսման Աքընհայը, ով բանտարկվել էր հեղաշրջումից հետո, ուսումնասիրելով «Նոր ձայներ» շարքը, ընդգծում է այս գրական շարժման կարևորությունը: Նա նշում է, որ քաղբանտարկյալները սկսեցին Թուրքիայի մասին գրական ստեղծագործություններ, համաշխարհային գրականություն կարդալ, որն արտաքին աշխարհի հետ կապ պահպանելու միակ ճանապարհն էր¹²: Ընդ որում, արտաքին աշխարհի հետ կապը կարմիր թելի նման անցնում է այս շարքի բոլոր ստեղծագործություններով: Սա փիլիսոփայական և քաղաքական ժեստ էր, որով բանտարկյալները ցանկանում էին հանրության ուշադրությունը սևեռել իրենց ծանր կացության վրա և փոխել համակարգը: Բա-

---

¹⁰ Zarakolu R., նշվ. հոդ., http://www.mahsusmahal.com/icerikler/ragip_zarakolu.htm

¹¹ Zarakolu R., նույն տեղում:

¹² Argın Ş., նշվ. հոդ., <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=449>

ցի այդ՝ շատերը ընկերներ ու բարեկամներ ունեին բանտերում, ուստի գրելը նրանց հետ հաղորդակցվելու միակ միջոցն էր¹³: Հետևաբար, գրական շատ ստեղծագործություններ գրվել են նամակների ձևով: Օրինակ՝ 80-ական թթ. ամսագրերից մեկում տպագրվում էր «Նամակ Ալևին» կոչվող նամակաշարը: Այս նամակները գրում էին Ալևի հայրն ու իր բանտային ընկերները: Հատկանշական է, որ այս նամակները նույնպես երկակի գործառույթ ունեին. նախ սրանք բանտային կյանքի պայմանների մասին պատմելու միջոց էին, ինչպես նաև հեղինակներն այս կերպ մտերիմների շրջանակում տարածում էին իրենց գրական ստեղծագործությունները¹⁴:

Գրականագետ, գրող Շյուքրու Արգընը նշում է, որ այս ստեղծագործությունները կարևոր են ավելի շատ իրենց «պատմական», քան «գեղարվեստական» արժեքով: Նա ընդգծում է, որ երբ «բանտային գրականությունը» դիտարկում են որպես պատմական տեքստ, այն վերածվում է զուտ իշխող վարչակարգի պատմական «ճշմարտության» հավանականության և հետացվում իր մշակութային ամբողջականությունից: Մինչդեռ, իբրև գրական տեքստ՝ այն որոշակի վայր է, որտեղ կան տրավմայի մասին հիշողություններ, որոնք կարող են և՛ ստեղծվել և՛ քանդվել, որտեղ կարող է նկարագրվել «աննկարագրելին», որտեղ վստահության զգացողությունը կարող է արտահայտվել գրականության միջոցով և որտեղ իրականացվում և խնդիր են դառնում անցյալի կառուցումն ու հավաքականությունը: Նա ընդգծում է նաև, որ այս ստեղծագործություններում առկա է «իրականության այն չափաբաժինը, որ գրականությունը չի կարող տանել»: Այս պատճառով նման վեպերը «արտաքսված են գրական աշխարհից»¹⁵:

---

¹³ Alver A., Türk Edebiyatında Unutulan Sesler, s. 611.

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Argın Ş., նշվ. հոդ., <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=449>

Մինչդեռ թուրք գրականագետ Ահմեդ Ալվերը ժխտում է Արգրնի տեսակետը, թե իրականությունը չի կարող տեղավորվել նման գրական ստեղծագործության շրջանակներում: Նա իր տեսակետը հիմնավորում է այն փաստարկով, որ երբ գրականությունն անդրադառնում է տրավմային, այն չի կարող հորինված լինել, քանի որ տեքստը տրավմայի իրականությունն է, ոչ թե դրա արտացոլումը: Մեկ այլ թուրք գրականագետ Սիբել Ըրզըքը այս տեսակետն ավելի համոզիչ է դարձնում, երբ տարբերակում է «պատմություն», որը գրված է «խոշտանգվածի» կողմից և «հուշ» անցյալի մասին: Սա կարող է օգտագործվել որպես «միջոց, որը արտահայտվելու, ի վերջո անցյալի վերաբերյալ «ձայն ունենալու» հնարավորություն կտար նրանց, ովքեր երկար տարիներ ճնշված ու ձայնագուրկ են եղել»¹⁶: Այս առումով «բանտային գրականությունը» պետական չարաշահումների վավերացումն էր, ընդդիմության և հակազդեցության դրսևորում, որը պատմականորեն ավելի ազդեցիկ ու երկարատև էր: Հետևաբար դժվարին պայմաններում վավերագրությունների, վկայությունների, դիմադրության ու մարդկային զգացմունքների պահպանումը գրական այս փնտրտուքի հիմնական բաղադրիչներն էին: Ուստի՝ բանտային գրականությունը պետք է դիտարկել որպես ձախակողմյա ակտիվիստների համար հակազդեցության հնարավորություն ստեղծելու միջոց:

Պետք է նշել, որ այս գրականության վերաբերյալ թուրք գրականագետների կարծիքները հակասական են: Նրանց մի մասը «բանտային գրականությունը» չի համարում գեղարվեստական գրականություն հետևյալ գնահատականը տալով դրան. «Սա գրականության տեսակ է, որը դրսևորվեց որպես

---

¹⁶ Irzik S., *The Constructions of Victimhood in Turkish Coup d'état Novels: Is Victimhood without Innocence Possible?, Betraying The Event Constructions of victimhood in contemporary culture*, Cambridge Scholars Publishing, 2009, p. 20.

խիստ գրաքննության և ճնշումների արդյունք այն ամսագրերի ու հոդվածագիրների նկատմամբ, որոնք պատմում էին բանտի, բանտային կյանքի մասին: Բացի այդ՝ սա նաև հրատարակությունների հոսք էր, որն ընդդիմադիր գրականությունն ստեղծելու նպատակ էր հետապնդում»¹⁷: Թուրք գրականագետները նշում են նաև, որ այս ստեղծագործությունները միաժամանակ պետք է ժխտեին այն կարծիքը, որ բանտարկյալը վտանգավոր հեղափոխական էր: Մակայն գրականագետների մեկ այլ խումբ և հիմնականում նման ստեղծագործությունների հեղինակները պնդում էին, որ սրանք չափազանց վավերագրական և ռեալիստական են գեղարվեստական բնորոշվելու համար: Ավելին՝ Ռաքըփ Զարաքուն շեշտում է, որ «բանտային գրականություն» տերմինն ինքնին նսեմացուցիչ է՝ կարծես՝ «բանտարկյալն իրավունք չուներ ինքնարտահայտվել գրականության միջոցով»¹⁸: Պետք է նշել, որ այս գրականությունը ուժեղ դիմադրության արժանացավ անգամ Թուրքիայի գրողների միության կողմից: Բազմաթիվ գրողներ, ինչպես օրինակ «Մարտի 12-ի վեպերի» հեղինակ Ադալեթ Ադաօղլուն է, քննադատում էին նախ «բանտի գրականությունն ստեղծելու փորձի համար», ինչպես նաև ընդգծում, որ սա զուտ տեքստ էր, որին բնորոշ էր դոգմատիզմն ու քաղաքական մտահորիզոնը: Ադաօղլուն միաժամանակ պնդում էր, որ բանտային գրականությունը ներխուժել էր «հանճարեղ» գրողների գրական աշխարհ՝ գրական արժեքների փոխարեն ներմուծելով ինքնակենսագրական ռեալիզմը¹⁹: Հակադարձ քննադատությամբ հանդես եկավ նաև «Բելգե» հրատարակչության հիմնադիրը՝ հայտարարելով, որ

---

¹⁷ Argin Ş., նշվ. հոդ., <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=449>

¹⁸ Zarakolu R., նշվ. հոդ., http://www.mahsusmahal.com/icerikler/ragip_zarakolu.htm

¹⁹ Alver A., նշվ. հոդ., էջ 610:

միայն «Քամբեր Աթեշ ինչպե՞ս էս» («Kamber Ateş Nasılsın») պատմվածքների ժողովածուն բավարար էր ժամանակաշրջանի ողջ ողբերգությունը հասկանալու և Դիարբեքիի, Մամաքի և Մետրիսի բանտերի իրականության մասին պատմող ստեղծագործություններն արժևորելու համար: Նա ընդգծում էր նաև, որ «1980 թ. հետո բանտերում անմոռանալի, անմարդկային մեղքեր գործեցին: Դրանք մեխվեցին մարդկանց ուղեղներում: Ցավալի է, որ ցանկանում են մոռացության մատնել այն, ինչ մարդիկ ապրել են Դիարբեքիի, Մամաքի, Մետրիսի և զինվորական ու քաղաքացիական այլ բանտերում, այնպես են վերաբերվում, կարծես՝ ոչինչ էլ չի եղել: Ինչպես ֆաշիստական Գերմանիայում ողջ գերմանական հասարակությունը ձևացրեց, թե չի տեսնում համակենտրոնացման ճամբարների իրականությունը, այնպես էլ մեզանում աշխատեցին չտեսնել այս անմարդկային մեղքերն ու մոռացության մատնել դրանք: Այնինչ, ժողովրդավարության մասին խոսք լինել չի կարող, քանի դեռ այդ իրականությունը պաշտոնապես հասարակության համար չի պարզաբանվել և չեն դատապարտվել մեղսագործները: Մրանք սպառնում են հասարակության հետագա գոյությանը: Լռել նշանակում է ամբողջ հասարակությանը մեղսակից դարձնել»²⁰: Նա հավելում էր նաև, որ «Հուլյները գրականությանը «լոգոտեքնիկա» են անվանում, այսինքն՝ «խոսքին տիրապետելու վարպետություն»: Այո՛, գրականությունը աշխատանք է, խոսքի աշխատանք, վարպետությունը կարևորող մի զբաղմունք: Ուստի՝ «Նոր ձայներ» շարքը չպետք է դիտարկել զուտ որպես վկայությունների կամ հակամարտության ձայն, կամ քաղաքական գրականության ուղղություն. գրական այս փնտրտուքը մեր գրականությանը տվեց նաև մնայուն անուններ»²¹:

---

²⁰ Zarakolu R., նշվ. հոդ., <http://www.mahsusmahal.com/icerikler/ragip-zarakolu.htm>

²¹ Նույն տեղում:

Բացի այդ՝ այս քննադատությունը մեղմելու համար յուրաքանչյուր նման ստեղծագործության առաջին էջում սկսեցին տպագրել յուրատեսակ «հրատարակության արդարացում» առաջաբան, որում մասնավորապես ասվում էր. «Որոշ մարդիկ, ովքեր իրազեկ չեն, որ իրենք ապրում են մի երկրում, որը վերածվել է բաց բանտի, իրենք ինքներն էլ բանտարկված լինելով իրենց փոքր աշխարհում, ոչ միայն չկարողացան հասկանալ «Նոր ձայներ» շարքի կարևորությունն ու գործառույթը, այլև հատկապես վերջին 10 տարիներին փորձեցին արժեզրկել այս «հակազդեցության գրականությունը»՝ «բանտային գրականություն» տերմինով: Իրականում, գրելու «արարքը» մեր երկրում «դիմադրության» ամենակարևոր հարթակն էր: «Նոր ձայներ» շարքը կարևոր էր և՛ մարդու իրավունքների համար պայքարի, և՛ նոր գրողների համար դռներ բացելու տեսանկյունից: Այն հրատարակությունները, որոնք ընդունեցին մեր մոտեցումը, նույնպես իրենց դռները բացեցին նոր գրողների առջև»²²:

Հավելենք նաև, որ «բանտային գրականության» հեղինակներն իրենք քննադատությունները դիտարկում էին 1980-ական թթ. թուրք հասարակության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունների պրիզմայով: Նրանք նշում էին, որ հասարակությունն արդեն բանտերում դաժան խոշտանգումներին դիմակայող «հերոսների» կարիք չունեի, քանի որ ««հերոսն» այն է, ինչ մենք երբևէ չենք կարող լինել: Այսինքն՝ այն ջուրն է, որը լվանում է մեր ձեռքերը: Եթե փոքր-ինչ ուշադիր նայենք նրանց հանգիստ, անմեղ դեմքերին, կտեսնենք նաև մեր կեղտոտ կերպարը»²³: Բացի այդ՝ 1980-ական թթ. թուրք գրականության մեջ տեղի ունեցող զարգացումները՝ մասնավորապես անցումը պոստմոդեռնիզմի, բոլորովին փոխեց իրա-

---

²² Alver A., նշվ. հոդ., էջ 610-611:

²³ Argın Ş., նշվ. հոդ., <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=449>

կանության գեղարվեստական ընկալումները, և ինչպես Շ-յուքրու Արգրնն է նշում. «80-ական թթ. և հատկապես տասնամյակի վերջում պոստմոդերնիզմը գրեթե ամբողջ աշխարհում համապարփակ պատերազմ սկսեց մոդերնիզմի դեմ: Պատերազմ, որ «տեղայինը» հայտարարեց «համաշխարհայինին», «միկրոն»՝ «մակրոյին», «մասնակին»՝ «ամբողջին»... Այս պատերազմը «մոդերնի» «լրջության» և «պոստմոդերնի» «խաղի» հակամարտության «դիմակահանդես» էր հիշեցնում: Սեպտեմբերի 12-ն էլ մասնակից դարձավ այս «դիմակահանդեսին»: Պոստմոդերնիզմը ուրիշ երկրներում հնարավոր է լավ ազդեցություն է ունեցել, սակայն մեզանում, չժխտեմ կար նաև դրականը, այն բոլորովին այլ զարգացում ունեցավ՝ մի տեսակ մոռացության մատնեց սեպտեմբերի 12-ի մեղսագործությունները»²⁴:

Այսպիսով՝ «սեպտեմբերի 12-ն» իր սեփական գրական աշխարհը ստեղծեց բանտի ներսում, որպես վավերագրական գրականություն, փաստեց սեպտեմբերի 12-ի ռազմական վարչակարգի բռնաճնշումները: «Բանտային գրականության» ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այս գրականությունը հակամարտության կոչ էր, որը անխուսափելիորեն ազդեցիկ էր, սակայն թուրք հասարակությունը նախընտրեց չլսել այդ կոչը:

---

²⁴ Նույն տեղում:

THE TURKISH “PRISON LITERATURE” OR “NEW VOICES” IN THE 1980s

Anushik Martirosyan
(summary)

This article attempts to demonstrate that “prison literature” embodies the emergence and, indeed, survival of voices that challenge the norms of post-coup society. Prison literature represents a fresh assessment of the abuse carried out by the state during the rule of the Junta which is uninhibited by the silence which marks the works of “literary” authors dealing with September 12th. The New Voices series should become the next important phase in Turkish literature's assessment of the 1980s coup as it offers the only chance to hear from the voices who actually suffered the consequences of political activism. To continue to ignore them, as the Turkish literary establishment has done to date, is to undermine both the freedom of literature and the freedom of the self.